

Nationell särart och nordiska gränser

*Föredrag hållet vid Lärdomshistoriska samfundets
75-årsjubileum*

Katarina Leppänen

När man vid ett 75-årsjubileum samlas till att diskutera ämnet idé- och lärdomshistoria i termer av ”utmaningar” blir det uppenbart att man rör sig i en annan tidsram än den inom vilket ett människoliv mäts. Idéhistoria beskrivs fortfarande som ett ungt ämne i förhållande till flera andra humanistiska ämnen. Ämnets uppkomst och utveckling i Sverige är väl dokumenterad och det viktigaste finns samlat i boken *Vad är idéhistoria?* som under våren 2008 har kommit i en reviderad nyutgåva, nu med titeln *Idéhistoria i tiden: Perspektiv på ämnets identitet under 75 år*.¹ Men bilden av ämnets uppkomst är inte helt enhetlig, till exempel visar Henrik Björck att ämnets första professor Johan Nordström troligen var influerad av andra tänkare, än de som länge förts fram av Tore Frängsmyr. Dessa olikheter, liksom varierande argument för ämnets benämning (idéhistoria, idé- och lärdomshistoria) och synpunkter på teoretiska och metodologiska frågor, finns väl redovisade i ovannämnda verk.

När det däremot gäller situationen för ämnet idéhistoria i Norden är kunskaperna hos de flesta i Sverige betydligt sämre. Visserligen hålls regelbundet Nordiska ämneskonferenser men utbytet är i övrigt magert, med undantag för några få individer som ofta självmant söker sig till något grannland. Ett undantag är samarbetet mellan Uleåborg och Umeå där man formaliserat ett lärarutbyte. Hur ser då ämnet idéhistoria ut i våra grannländer Finland och Norge? Vilka utmaningar ställs man inför där? Och, kanske mest intressant, kan vi få ett nytt perspektiv på våra förhållanden genom en jämförelse?²

Ett lärosäte i Finland

Idéhistoria finns sedan 1976 som självständigt ämne vid universitetet i Uleåborg i Finland. Som första professor tillsattes den idag sittande professor Juha Manninen. Ämnet har i Finland, som också i Sverige, sina rötter i *historia litterara* som lades ner i och med universitetsreformen 1852. Studierna av den lärda litteraturen och den sköna litteraturen ersattes med en professur för ”estetik och samtidsfolkens litteratur”.³ Enligt kejsarens beslut lades ansvaret för lärdomshistorien på de enskilda ämnena. Både

Manninen, och före honom von Wright, har påpekat att Helsingfors är den enda nordiska huvudstaden där ämnet inte kan studeras på universitetet.⁴

Man kan hos Manninen skönja en irritation över att ämnet inte finns i Helsingfors. Han argumenterar därför för att det bör införas och han diskuterar också de problem som tydligt framkommit i några omfattande verk när icke-idéhistoriskt skolade personer gett sig på att skriva lärdomens historia. Han går så långt som att tala om att ”den icke-professionella vetenskapshistorien är en form av maktutövning, om man rangordnar döda och levande, skiljer agnarna från vetet”.⁵ De ämnes-egna historierna riskerar att bli både presentistiska och teleologiska.

Manninen kritiserar här två stora verk som publicerats under senare år: *The history of learning and science in Finland 1828–1918*, utgiven av Finska vetenskaps-societeten, och *Suomen tieteenhistoria* [Finlands vetenskapshistoria], utgiven av Vetenskapliga samfundens delegation. Det problematiska sättet att närma sig vetenskapshistorien exemplifierar Manninen genom en närmare analys av Erik Allardts nedteckning av samhällsvetenskapernas uppkomst och framväxt i Finland i det förstnämnda verket.⁶ Allardt begår några kardinalfel, ur idéhistorisk synpunkt, menar Manninen, när han uppger som ett urvalskriterium att det måste vara av intresse för utvecklingen av *nutida* samhällsvetenskaper. Detta leder till ett urval som negligerar idéer, tankar och forskning som varit framgångsrika och även internationellt betydande för sin tid, men som för samhällsvetarna idag känns otidsenlig. Efter att ha lyft fram verkets stora fördelar och uppmärksammat Allardts svåra uppgift slår Manninen ändå fast: ”Att höja nutiden till förebild och att göra det tidigare skedda till ett instrument som lett fram till nutiden, omöjliggör den historiska dialogen, låser utvecklingen i en enkelspårighet och förintar historien som ett alternativens rike”.⁷ Liknande frågor diskuteras även i anslutning till utgivningen av *Suomen tieteenhistoria*. I en recension citerar Jan Rydman redaktör Päiviö Tommilas inledning där han beskriver de riktlinjer som skribenterna till de olika kapitlen fått. De bör koncentrera sig på: ”centrala utvecklingslinjer [...] framstående forskare [...] och forskningsresultat och verk som fört vetenskapen framåt”.⁸ I motsats till Manninen ser dock Rydman positivt på att författarna till vart och ett ämnes historia är utvalda inom det egna ämnet. Redan när det stora projektet skulle dras igång hade nämligen Heikki Ylikangas, professor i historia, ifrågasatt projektets upplägg, kostnader och främst bristen på historiker bland författarna.⁹ I likhet med Manninen menade Ylikangas att de ämnes-egna historierna riskerar att bli memoaraktiga. Trots att recensenten förkastar sådan kritik, han var ju informationschef för den organisation som initierat projektet, finner även han att författarna riskerar att hamna i självpresentation snarare än vetenskapshistoria, och påpekar att uppenbar *name dropping* förekommer på bekostnad av analys av forskning och internationella influenser. Kanske

hotar idéhistorikernas arbete de enskilda ämnenas suveränitet?¹⁰ En liknande diskussion fördes i Sverige i och med ämnets etablering i Lund.

Manninens egen forskning visar också hur en idéhistorikers specialkompetens kan bredda och fördjupa förståelsen av ett ämnes framväxt. Han har särskilt intresserat sig för nations- och statsbegreppens utveckling. Historien om ”Finland” är brokig, kantad av många berättelser och intressen. Nations- och statsbegreppen är under flera hundra år inte självklart knutna till ett landområde, en härskare, ett folk, ett språk eller en nation. Men när börjar det ”nationella uppvaknandet”? Det allra vanligaste är att datera den till mitten av 1800-talet, den så kallade fennofilin, en vurm för det finska språket och allmogekulturen, som ofta beskrivs som kulturell och icke-politisk.¹¹ Men det fanns sedan slutet av 1700-talet flera olika rörelser som diskuterade Finlands framtid – dels en grupp relativt maktlösa officerare (i den då svenska armén), dels universitetslärare och unga universitetsstuderanden runt om i landet. De är hos de senare som Manninen finner de tidiga finländska nationalisterna.

Diskussionen om nationen Finland och dess folk spårar Manninen, till skillnad från andra forskare, till mitten av 1600-talet. Daniel Juslenius’ *Vindiciae Fennorum* (1703), är det första klara och tydliga skriftliga försvaret för Finland. Skriften söker erkännande för Finland som nation inom den svenska stormakten. Manninen beskriver det som ett yttryck för en ”partikulär patriotism”¹² i en ”mångkulturell stormakt”.¹³ Fosterlandet kopplas inte här till en självständig stat, Juselius hyllar det finländska folket och Finland, fosterlandet, men ser inget konfliktfyllt med att koppla detta till underordning under den svenska kungen. Och de viktigaste gemenskapskapande elementen inom Sverige är, enligt Juslenius, kungen och krigen.¹⁴ I likhet med göticistiska föreställningen om Sveriges storhet så baserar Juslenius sin nationella historia och Finlands uppkomst på de femton finska kungar som man föreställde sig säkrade nationsgenealogin. Finländarna hade med andra ord en gång varit ”sina egna herrar” som hade skapat en ”union” med Sverige.¹⁵

Även när det gäller att datera de tidiga diskussionerna om en självständig stat lyckas Manninen genom sitt idéhistoriska angreppssätt spåra den till oväntade källor.¹⁶ Där statsvetarna har begränsat sig till publicerat material av redan kända statsmän och statsvetare, mer eller mindre snubblar Manninen (eller en av hans studenter) över studenten Johan Philip Palmérs anteckningar från dåvarande filosofiprofessor Johan Jakob Tengströms föreläsningar vid Helsingfors universitet. Tengström, inte alls bekant som hegelian, föreläste redan 1830 om Hegels statslära för sina studenter. Han publicerade av politiska skäl inget i ämnet – det hade varit både akademiskt och politiskt självmord i en tid då den ryska kejsaren misstänksamt bevakade filosofämnets företrädare. Bland annat J. V. Snellman, senare känd som hegelian och förespråkare för ett självständiga Finland, var en av Tengströms studenter. Den politiska attityd som Teng-

stöm odlade och spred i de lärda Lördagssällskapet beskriver Manninen som politisk lojalitet utan servilitet, gentemot kejsaren Nikolaj I och generalguvernören Zakrevski.¹⁷

Norge: mellan historia och filosofi

När jag flyttar blicken från den östra till den västra horisonten blir uppgiften genast svårare – med större institutioner finns också fler perspektiv. I fallet Norge har jag läst vad våra norska kollegor skriver om sitt ämne i några publikationer sedan 1990. Hvad är idéhistorie? Och vad är Norge?

I Norge har man inte på samma sätt som i Sverige intresserat sig för ämnets genealogi. Man har ingen motsvarighet till den ”nordströmska skolan”, eller ”winsnesisk skola” som den skulle heta efter den första professorn Andreas H. Winsnes som tillträdde 1946, tvärtom, den tidiga idéhistorien beskrivs som kulturkonservativ och idealistisk, en reaktion mot den logiska positivismen och den analytiska filosofin, främst företrädd av Arne Næss då det begav sig.¹⁸

När tidskriften *Arr* firar 15-årsjubileum diskuteras idéhistoriens egenart och det enda bidraget som berör ämnets historia är ett nytryck av Halfdan Christophersens artikel ”Noen bemerkninger om idéhistoriens innhold og metode” från 1937, samt en kortare kommentar till denna.¹⁹ Christophersen, som blev Norges första doktorand i idéhistoria 1934, uppehåller sig framför allt vid gränsdragningarna mot historieämnet och då framför allt den dominerande marxismen och materialismen som han tyckte hotade ”idélivets autonomi”, och mot filosofihistoriens historiska blindhet.²⁰ Christophersen menar att varje disciplin i sin barndom befinner sig i en vansklig situation, som ett ”lam blandt ulvene”!²¹ Han frågar sig om ämnet idéhistoria tvingas erkänna den materialistiska uppfattningen att idéerna är bleka skuggor som lever i bakgrunden av det mäktiga drama som produktionskrafterna utgör. Naturligtvis inte, menar han, idéhistorisk forskning under sådana förutsättningar skulle vara meningslös. Om den materialistiska historieuppfattningen är en ”naturlig fiende” så är filosofihistorien en ”snärjande och moderlig vän som försöker utplåna den genom att dra den innanför sin trollkrets”.²² Idéhistoria är i varje fall inte en betäckning som passar för att beskriva vad filosofihistoria som ämne är, men kunde kanske användas som en betäckning för vad filosofihistorien borde vara! Hur som helst, Christophersen placerar idéhistoria på en punkt mellan dessa extremer, mellan bestämmande materiella betingelser och tids- och platslösa studier av filosofiska idéer.²³

Norskt tankegods var fram till 1990-talet intressant för norsk idéhistoria bara i den grad den lät sig relateras till större europeiska tankeströmningar, alltså en fråga om hur norskt idéliv påverkats av internationella strömningar. Under 2000-talet har det skett en förskjutning från det internationella, det vill säga intresset för Norge främst som mottagare av

idéer utifrån, till en fokusering på det nationella, menar Arnzen och Christensen i samband med starten av ämnet idéhistoria i Telemark 2002.²⁴ Kanske är skillnaden inte så stor, Arnzen och Christensen hävdar ändå att man under de senaste 150–200 åren varit speciellt upptagen med att framhäva och markera det specifikt norska. ”For icke noe er mer særegent for Norge enn at man tematiserer den norske særegenheten”, menar Trond Berg Eriksen i ett annat sammanhang.²⁵

Två stora verk med anknytning till idéhistoria har utgivits i Norge under senare år: *Norsk tro og tanke* (1998–2001) och *Norsk idéhistorie* (2001–2003) och några känner säkert också till den debatt som utgåvorna gett anledning till.²⁶ I ett läge där hela ämnets existens var ifrågasatt blev frågan om vem som har idéhistorisk kompetens, eller om det alls är specialkompetens, brännande. Intressant som ett allmänt idéhistoriskt problem är diskussionen om vem som *kan* skriva idéhistoria, eftersom få idéhistoriker av facket finns representerade bland författarna. I Norge blev det en diskussion om högt eller lågt, kanon-centralt eller marginaliserat, de lärdas historia kontra allmän idéhistoria, då professor Rune Slagstad vid Institutt for samfunnsforskning gick i polemik i *Aftenposten* med professor i idéhistoria i Oslo, Jan-Erik Ebbestad Hansen, redaktör för *Norsk tro og tanke*.²⁷ Slagstad riktar stark kritik, inte bara mot Ebbestad Hansen, utan mot hela idéhistorikerkåren där han menar att norska idéhistoriker inte behärskar norsk idéhistoria, utan främst europeisk sådan, och därför blivit ”okkupert av selvbevisste historikere med liten sans for idéenes historie”.²⁸ Här finner man kopplingar till Manninens analys av de två verken i Finland, där han också ger en indikation på vad den idéhistoriska kompetensen går ut på, det vill säga färdigheten att förstå idéer i sitt sammanhang, med det medföljande kravet att släppa nutidsfokus. Det Slagstad främst efterlyser är dock en traditionell idéhistoria, med betoningen på idé, underförstått att historikernas medverkan orsakat slagsida mot deras disciplin.

När Trond Berg Eriksen ska beskriva ”Hva kan idéhistorikere si om Norge?” i boken *Hva er idéhistorie* som riktar sig till ”nybörjaren”, går han till mastodontverket *Norge i det nittende århundre* (1900).²⁹ Genom verket beskriver han nationalismen så som den framträdde för drygt 100 år sedan – som progressiv, optimistisk och expansiv, inte ängslig och avskärmande, annat än i förhållande till Sverige.³⁰ Men inte heller i sin egen analys av *Norge i det nittende århundre* tar Berg Eriksen fasta på förhållandet till Sverige, utan konstaterar bara kort att i kapitlet ’Norges politiska historia i det nittonde århundradet’ berörs konflikterna i unionshistorien.³¹ Berg Eriksen själv väljer alltså att inte här analysera förhållandet till unionen eller Sverige, utan istället väljer han att undersöka hur den Norska nationalismen bygger på föreställningar om ett geologiskt, kulturellt och geografiskt ur gammalt självständigt Norge, varför även historien om Norges nationella uppvaknande blir en intern norsk historia.

Avslutande reflektioner

För ämnet idéhistoria i Finland, Norge och Sverige har frågor om nationen och det nationella, om uppkomst och härkomst, varit viktiga idéer att studera. Valet att fokusera just nationalitetsfrågan kommer inte från under-tecknad, utan finns i materialet. När idéhistoriker i Norge ska beskriva vad ämnet kan "göra" så väljer man att visa hur den kan få oss att förstå "oss själva" genom idéer om nationen; i Finland handlar mycket av ämnesprofessorns forskning om nationen, nationalstaten och nationalismen. Men i båda fallen, liksom i Sverige, handlar det också om att försvara ämnets egenart och idéhistorikerns specialkompetens som något utöver antingen expertis som historiker eller expertis inom det område man studerar. Utan att närmare ha fördjupat mig i saken så har jag en känsla av att så inte är fallet för många andra länder. Det här har naturligtvis att göra med de små nationerna och deras ställning – vem ska skriva vår historia om vi inte gör det själva? Drömmar och tankar om det nationella och det nationalistiska har också sin betydelse för hur ämnena utformats. I Sverige var detta en viktig orsak till att ämnet etablerades, i Finland har idéhistoriker på senare tid reviderat synen på den spirande nationalismen genom att placera den i en tydlig politisk och intellektuell kontext hundra år tidigare än man vanligtvis gjort, och i Norge har idéhistoria varit en viktig del i byggandet av nutida idéer om nationell särart. Det handlar till syvende och sist om självreflektion, skriver Trond Berg Eriksen: "Frågan om vem vi är, är kanske idéhistoriens mest omfattande och mest grundläggande tema [...] hur har vi blivit det vi är, och varför vi frågar som vi gör".³²

Manninen ser Sverige som en förebild när det gäller att bygga upp ämnet idéhistoria.³³ Det är ett misstag att ett ämne med sådan kulturell tyngd och ett ämne som dessutom behandlar universitetets och vetenskapernas legitimitet, förändringar, inflytande och så vidare, inte finns representerat vid fler universitet i Finland, framför allt i Helsingfors. Storleksmässigt skiljer sig länderna åt markant, vilket också leder till olika syn på omvärld och orientering. Att ämnet bara finns institutionaliserat på ett lärosäte, betyder att både kurslitteratur, ämnen för uppsatser och framtida arbetsplatser söks utomlands. Manninen beskriver det som en situation där de nationella arkivens placering långt borta i Helsingfors gör att man lika gärna kan ta steget ut i resten av världen. Om ämnet i Finland relaterar sig till lärdomshistoria och vetenskapshistoria i första hand, så befinner sig ämnet i Norge alltid i relation till filosofi. Även Norge är ett litet land i fråga om ämnet, dessutom har idéhistoriens placering i anknytning till andra ämnen ständigt förändrats, från etableringen 1946 tillhörde man Filosofisk institutt. 1966 etablerades institutt for idéhistoria. 1990 genomfördes en omorganisation där ämnet hamnade under Institutt for kultur og samfunn, från 1995 Institutt for Kulturstudier, idag Institutt for filosofi, ide- og kunsthistorie og klassiske språk.³⁴

Innehållsmässigt är frånvaron av det vetenskapshistoriska kanske mest slående i jämförelse mellan Norge å ena sidan, Finland och Sverige å andra sidan. Vidar Enebekk beskriver den norska inställningen till denna gren snarast som vetenskapskritisk och teknikfientlig.³⁵ Och i Trond Berg Eriksens karakterisering av de olika ”typer” ämnet kan ta, är vetenskapernas historia och lärdoms historia inklämt inom något som han kallar ”det intellektuella arbetets historia” och få inte ens en egen rubrik (av 7 möjliga).³⁶ Teknikhistoria nämns inte ens. Nej, i Norge har man nöts och blötts mot filosofi genom åren, i olika konstellationer.³⁷

Sammanfattningsvis kan man alltså säga att idéhistoria sett i ett nordiskt perspektiv handlar mycket om nationen. Detta gäller i allra högsta drag Sverige, trots att jag inte närmare varit inne på det här. Man betraktar världen ur ett nationsperspektiv i läroböcker, och man skriver sitt ämnes historia på nationell basis. Undantaget som bekräftar regeln är *Feuer am Pol. Zum Aufbau der Vernunft im europäischen Norden* där Manninen behandlar upplysningstiden utifrån ett centrum/periferi-perspektiv, snarare än inom nationella ramar.³⁸

Men hur skulle det vara att verkligen skrida över nationens ramar, överge ge gränser som bara under de senaste hundra åren delat in oss i just *dessa* nationalstater. Inom samhällsvetenskaperna kritiseras idag det som kommit att heta metodologisk nationalism.³⁹ Då handlar kritiken om att den sociala/globala/lokala kontext inom vilken ett social fenomen analyseras inte självklart avgränsas av nationsgränserna. Och svensk idé- och lärdoms historia är ju egentligen inte just *svensk* idé- och lärdoms historia, liksom norsk, dansk och finsk historia är den kanske mest latinsk, lite baltisk, svensk, finsk, norsk, polsk eller dansk? Intellektuellt utbyte mellan de nordiska länderna varken börjar eller slutar där politiska territoriella gränser stängs, öppnas eller förflyttas. Att vi idag, när nordismen är på tillbakagång, verkar vara både ovilliga och oförmögna att se våra grannar kan vara en nackdel för ämnet. Utan att hysa någon som helst förhoppning om den slutgiltiga historien är jag övertygad om att ett samlat nordiskt perspektiv skulle ge oss andra frågeställningar och nya svar om vilka vi är och varför vi frågar som vi gör, för att låna Berg Eriksens uttryck. Dessutom borde en sådan utveckling kunna omsättas i kurser, till exempel en nätbaserad kurs om nordisk idéhistoria som riktar sig till studenter vid nordiska och europeiska universitet, eller en nordisk forskarskola. Även om lokala och nationella berättelser är ett legitimt studieobjekt för idéhistoriker kan ju vår uppgift aldrig bli att oreflekterat förstärka de nationella berättelserna.

Noter

1. Nils Andersson & Henrik Björck (red.): *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år* (Stockholm & Stehag, 1994); Nils Andersson & Henrik Björck (red.): *Idéhistoria i tiden. Perspektiv på ämnets identitet under 75 år* (Stockholm & Stehag, 2008).

2. Urvalet blir naturligtvis begränsat – jag har inte läst den variationsrika floran av idéhistorisk forskning som produceras, utan fokuserat på vad idéhistorikerna skrivit om sitt eget ämne. Därför faller också närliggande projekt, som till exempel forskningsgruppen kring *Concepta*, den internationella forskarskolan i begreppshistoria och politiskt tänkande (<http://www.concepta-net.org>), bort i mitt urval. Begreppshistoria har ju i Sverige en självklar plats inom ämnet.

3. Juha Manninen: "Mihin aate- ja oppihistoriaa tarvitaan?" i *Tieteessä tapahtuu* 96:8 (1998), 1.

4. *Ibid.*, 2. I Köpenhamn finns ingen självständig institution för idéhistoria men idéhistorisk forskning och undervisning drivs på ämnesinstitutionerna.

5. *Ibid.*, 4.

6. Erik Allardt: *The history of the social sciences in Finland 1828–1918* (Helsinki, 1997).

7. Manninen: "Mihin aate- ja oppihistoriaa tarvitaan?", 7.

8. Jan Rydman: "Tieteen historiaa – vaan ei ongelmatomasti" i *Yliopisto-lehti* 8 (2002). Rydman var redaktör för tidskriften *Tieteessä tapahtuu*.

9. En debatt fördes i tidskriften *Hiidenkivi* under 1995.

10. Manninen: "Mihin aate- ja oppihistoriaa tarvitaan?", 8.

11. För en beskrivning av fenofilin och dess motsvarighet svekomanin, Erik Allardt: *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlands-svenskarna i ett jämförande perspektiv* (Stockholm, 1981).

12. Manninen lånar begreppet från Matti Klinge.

13. Juha Manninen: "Kansakunnan aatteen synty Ruotsissa ja Suomessa" i *Tieteessä tapahtuu* 100:1 (2002), 5.

14. *Ibid.*, 7.

15. Finländare är för övrigt de som är födda och uppfostrade i Finland. Språket avgjorde inte nationalitet. Den egna nationen

sågs som tvåspråkig, plus det tredje språket latin. Kanske var finländarna till och med speciellt benägna att tillägna sig två språk?

16. Juha Manninen: *Miten oppi modernista valtiosta syntyi Suomessa* (Oulu, 2003).

17. Juha Manninen: "Valoa valtion yössä. Modernin valtion oppi Suomessa 1830–1831" i *Historiallinen aikakauskirja* 101:2 (2003).

18. Sverre Bagge: "Fra jordlapp og penge-stykke til mentalitet og diskurs. Historiens forhold til idéhistorien" i Sven Arntzen & Otto Christensen (red.): *Hvor kommer idéhistorien fra?* (Kristiansand, 2003), 96. Redaktörerna för *Helhet på tvers. 50 år med idéhistoria i Norge* konstaterar att Winsnes redan är "behørig husket og hyllert" i Liv Biksrud & Asbjørn Aarnes (red.): *Spor etter Mennesket* (Oslo, 1989).

19. Lars Berntzen: "Bakgrunn for H. O. Christophersens tekst" i *ARR: Idéhistorisk tidsskrift* 4 (2004).

20. *Ibid.*, 36–37. Halfdan Olof Christophersen: "Noen bemerkninger om idéhistoriens innhold og metode" i *ARR: Idéhistorisk tidsskrift* 4 (2004).

21. Christophersen: "Noen bemerkninger om idéhistoriens innhold og metode", 39.

22. *Ibid.*, 41.

23. *Ibid.*, 44.

24. Sven Arntzen & Otto Christensen: "Hvor kommer idéhistorien fra?" i Arntzen & Christensen (red.): *Hvor kommer idéhistorien fra?*, 11.

25. Trond Berg Eriksen: "Hva kan idéhistorikere si om Norge?" i Arntzen & Christensen (red.): *Hvor kommer idéhistorien fra?*, 41.

26. Jan-Erik Ebbestad Hansen (red.): *Norsktro og tanke* (Oslo, 1998–2001), Øystein Sørensen, Andreas Hompland, Eivind Tjønneland & Trond Berg Eriksen (red.): *Norsk idéhistorie* (Oslo, 2001–2003).

27. Rune Slagstad: "Den idéhistoriske revisjonismen" *Aftenposten*, 03.11.2001. Jan Erik Ebbestad Hansen: "Slagstad er gammelmodig" *Aftenposten*, 04.09.2001.

28. Slagstad: "Den idéhistoriske revisjonismen".

29. Nordahl Rolfsen & Erik Werenskiold (red.): *Norge i det nittende århundre* (Kristiania, 1900).

30. Berg Eriksen: "Hva kan idéhistorikere si om Norge?", 48.

31. Ibid., 42.
32. Trond Berg Eriksen: *Hva er idéhistorie* (Oslo, 2003), 10. Min översättning.
33. Manninen: "Mihin aate- ja oppihistoriaa tarvitaan?", 13–15.
34. Arntzen & Christensen: "Hvor kommer idéhistorien fra?", 9.
35. Vidar Enebakk: "Vitenskapshistoriens veiskiller" i *ARR* 4 (2004), 61.
36. Berg Eriksen: *Hva er idéhistorie*, 14–16.
37. Se Randi Davenport, Kristin Gjerpe & Kari B. Sletnes: *Helhet på tvers. 50 år med idéhistorie i Norge* (Oslo, 1996).
38. Juha Manninen: *Feuer am Pol: Zum Aufbau der Vernunft im europäischen Norden* (Frankfurt am Main & Berlin & Bern & New York & Paris & Wien, 1996).
39. Se till exempel Ulrich Beck, Ciaran Cronin & Edgar Grande: *Cosmopolitan Europe* (Cambridge, 2007); Ulrich Beck: *Det kosmopolitiska Europa: Samhälle och politik under den andra moderniteten* (Göteborg, 2006).